

जागतिक व्यापार संघटना (WTO)

वर्ल्ड ट्रेड ऑर्गनायझेशन (WTO) ही एक आंतर-सरकारी संस्था आहे जी उत्पादने, सेवा आणि बौद्धिक संपत्तीमधील आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचे नियमन करते आणि सहभागी देशांमधील व्यापार कराराच्या वाटाघाटीसाठी एक मंच प्रदान करते. हे देशांसाठी विवाद निराकरण व्यासपीठ म्हणून कार्य करते. वर्ल्ड ट्रेड ऑर्गनायझेशन ही एक 'सदस्य-चालित' संस्था आहे, ज्यामध्ये सर्व सदस्य सरकारांमध्ये सामान्य कराराद्वारे निर्णय घेतले जातात आणि ती जागतिक किंवा जवळपास-जागतिक व्यापार कायदांशी संबंधित आहे.

- WTO मुख्यालय जिनेव्हा, स्वित्झर्लंड येथे आहे.
- WTO ही WBG, IMF इत्यादींप्रमाणे संयुक्त राष्ट्रांची विशेषीकृत एजन्सी नाही परंतु UN शी मजबूत संबंध राखते.

इतिहास

जागतिक व्यापार संघटना (WTO) ची स्थापना 1 जानेवारी 1995 रोजी माराकेश कराराचा भाग म्हणून झाली. 1948 मध्ये सुरू झालेल्या टॅरिफ आणि ट्रेड (GATT) वरील सामान्य कराराची जागा घेतली आणि 15 एप्रिल 1994 रोजी 124 देशांनी त्यावर स्वाक्षरी केली. अर्थव्यवस्थेसाठी ही जगातील सर्वात मोठी आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे.

सकारात्मक प्रभाव

1. सुधारित कृषी तंत्रज्ञान
2. वाढलेली निर्यात
3. भारतीय फॉरेक्समध्ये वाढ
4. नवीन तंत्रज्ञानाचा परिचय
5. अर्थव्यवस्थेत गुंतवणूक
6. शिकारी व्यापार पद्धतींमध्ये घट
7. बौद्धिक गुणधर्मांचे संरक्षण

नकारात्मक प्रभाव

1. स्वस्त आयात केलेल्या उत्पादनांचा पूर
2. सबसिडी क्लॉज (बॉक्स सिस्टम)
3. विकसनशील देशांसाठी प्रतिकूल व्यापार कलमे
4. TRIPS अंतर्गत पेटंट आणि त्याचा गैरवापर

WTO चे सकारात्मक परिणाम

सुधारित कृषी तंत्रज्ञान:

- भारतात शेतीला दहा हजार वर्षांपूर्वीची दीर्घ परंपरा आहे. WTO कृषी करार, ज्याला "आंतरराष्ट्रीय करार" म्हणूनही ओळखले जाते, हा उरुग्वे फेरीदरम्यान स्वाक्षरी केलेल्या प्रमुख करारांपैकी एक होता, ज्यामध्ये एकूण 123 देश सहभागी झाले होते. मुक्त आणि उदारमतवादी व्यापाराला प्रोत्साहन देणे हे WTO कायदांचे उद्दिष्ट आहे. यामुळे वस्तूंबरोबरच कल्पना आणि तंत्रज्ञानाचा मुक्त प्रवाह झाला. BT सारख्या तंत्रज्ञानाला WTO च्या प्रभावाचे उदाहरण म्हणता येईल.

वाढलेली निर्यात

- परिणामी, भारताच्या ग्रामीण लोकसंख्येची सामाजिक-आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी WTO नियम महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. जागतिक व्यापार संघटनेच्या कायद्यांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष प्रभाव पडतो. कमी झालेले व्यापार अडथळे आणि देशांतर्गत सबसिडी आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत कृषी उत्पादनांच्या किमती वाढवतात आणि भारताला कृषी निर्यात उत्पन्न वाढवून याचा फायदा होण्याची आशा आहे.
- व्यापारी मालाच्या निर्यातीत वाढ:** जागतिक व्यापार संघटनेने (WTO) टॅरिफ आणि गैर-शुल्क व्यापार अडथळे कमी करून विकसित देशांच्या निर्यातीत वाढ केली. भारताची व्यापारी मालाची निर्यात 1995 मध्ये 3 अब्ज यूएस डॉलरवरून 2007 मध्ये 30.12 अब्ज यूएस डॉलर्सपर्यंत वाढली. (एप्रिल 2021).
- सेवा निर्यातीत वाढ:** जागतिक व्यापार संघटनेने (WTO) GATS (सेवा व्यापारावरील सामान्य करार) ची स्थापना केली, ज्याचा भारतासारख्या देशांना फायदा झाला. भारताची सेवा निर्यात 1995 मध्ये \$5 अब्ज वरून 2008-09 मध्ये 390 अब्ज झाली, जी देशाच्या एकूण सेवा निर्यातीपैकी 45 टक्के आहे
- कापड आणि कपडे:** कापड आणि वस्त्र MFA (मल्टी फायबर अरेजमेंट्स) च्या निर्मूलनामुळे भारतासारख्या विकसनशील देशांना कापड आणि कपड्यांची निर्यात वाढविण्यात मदत होईल.

भारतीय परकीय चलन वाढले

- भारतीय परकीय चलन 1995 मध्ये \$20 अब्ज रूपात वाढून 2021 मध्ये \$590 अब्ज झाले. त्यात परकीय चलन साठा, सोन्याचा साठा, SDR आणि राखीव अंश स्थान यांचा समावेश आहे.

अर्थव्यवस्थेत गुंतवणूक

- WTO सदस्य देशांनी TRIMs कराराचा भाग म्हणून परदेशी गुंतवणुकीवरील मर्यादा हटविण्यास सहमती दर्शवली आहे. थेट विदेशी गुंतवणूक, युरो इक्विटी आणि पोर्टफोलिओ गुंतवणूक या सर्वांनी विकसनशील देशांना मदत केली आहे. 2020 मध्ये, भारताला 50 अब्ज डॉलर्सची निव्वळ विदेशी थेट गुंतवणूक मिळाली.

बौद्धिक गुणधर्मांचे संरक्षण

- TRIPS (Intellectual Property Rights) ने बौद्धिक संपदा चोरीला जाण्यापासून संरक्षण केले आहे. भारतीय पारंपारिक हक्क, आर्थिक विकास आणि तंत्रज्ञान आता अधिक सुरक्षित झाले आहेत.

WTO चे नकारात्मक प्रभाव

तथापि, या कल्पनेचा मोठ्या प्रमाणावर गैरसमज झाला. विकसनशील देशांच्या अर्थव्यवस्थांना, विशेषतः भारताच्या शेतीला गंभीर धोका निर्माण करून निर्यातदार देशांनी त्यांचा माल आयात करणाऱ्या देशांमध्ये टाकण्यास सुरुवात केली.

WTO ची स्थापना झाल्यापासून भारतीय अर्थव्यवस्था नाटकीयरित्या बदलली आहे. WTO कृषी कराराचा भारतीय शेतीवर मोठा परिणाम झाला आहे, जो भारताला अनेक प्रसंगी जाणवला आहे. CAM (स्पर्धात्मक कृषी बाजार) चुकीचे होते. कृषी निर्यातीवर काही मोठ्या बहुराष्ट्रीय कंपन्या आणि व्यापारी एजंट्सचे वर्चस्व होते. स्वस्त आयाती वारंवार भारतीय बाजारपेठेत पोहोचल्या आहेत, ज्यामुळे कृषी उत्पादकांना नुकसान सोसावे लागले आहे. चर्चेदरम्यान मोकळेपणा नसल्यामुळे, WTO धोरणांचे नंतरचे निकाल अलोकतांत्रिक होते. भारताच्या खराब उत्पादकतेची इतर कारणे देखील आहेत. तांदूळ उद्योग सोडला तर जागतिक बाजारपेठेत भारत हा एक किरकोळ खेळाडू आहे.

TRIPs (बौद्धिक संपत्तीचे व्यापार संबंधित पैलू)

- डब्ल्यूटीओची मुख्य चिंता बौद्धिक संपदा हक्कांचे संरक्षण आहे. भारताने, WTO सदस्य म्हणून, TRIPs मानकांचे पालन करणे आवश्यक आहे.
- दुसरीकडे, TRIPs करार खालील प्रकारे 1970 च्या भारतीय पेटंट कायद्याला विरोध करतो.

फार्मास्युटिकल क्षेत्र

- 1970 च्या भारतीय पेटंट कायदांतर्गत रसायने, औषधे आणि औषधे केवळ प्रक्रिया पेटंट दिली जातात. परिणामी, कॉर्पोरेशनकडे उत्पादन पेटंट असल्यास, ते कायदेशीररित्या उत्पादन करू शकते. परिणामी, भारतीय औषध कंपन्या कमी किमतीची, उच्च दर्जाची औषधे देऊ शकतात.
- तथापि, TRIPs करारांतर्गत, उत्पादनांचे पेटंट जारी केले जातील, ज्यामुळे औषधांच्या किमतीत वाढ होईल आणि ती गरिबांच्या आवाक्याबाहेर जाईल. सुदैवाने, भारतात बनवलेली बहुतेक औषधे पेटंटच्या अधीन नाहीत, त्यामुळे त्यांचा कमी परिणाम होईल.

GATS करार

- GATS करारामुळे विकसनशील देशांनाही अधिक फायदा होईल. परिणामी, भारताच्या झपाट्याने वाढणाऱ्या सेवा क्षेत्राला आता बहुराष्ट्रीय कंपन्यांशी झगडावे लागणार आहे. शिवाय, परदेशी कंपन्यांना कमाई, लाभांश आणि रॉयल्टी त्यांच्या मूळ कंपनीला पाठवण्याची परवानगी असल्याने, भारताला परकीय चलनाचा भार पडेल.

अडथळ्यांमध्ये घट

- व्यापार आणि नॉन-टेरिफ अडथळ्यांमध्ये घट झाल्यामुळे अनेक विकसनशील देशांच्या निर्यातीला हानी पोहोचली आहे. गैर-शुल्क अडथळ्यांमुळे अनेक भारतीय वस्तूंचे परिणाम झाला आहे. कापड, सागरी उत्पादने, फुलशेती, औषधी बासमती तांदूळ, चटई, चामड्याच्या वस्तू, इत्यादींचा त्यात समावेश होतो.